

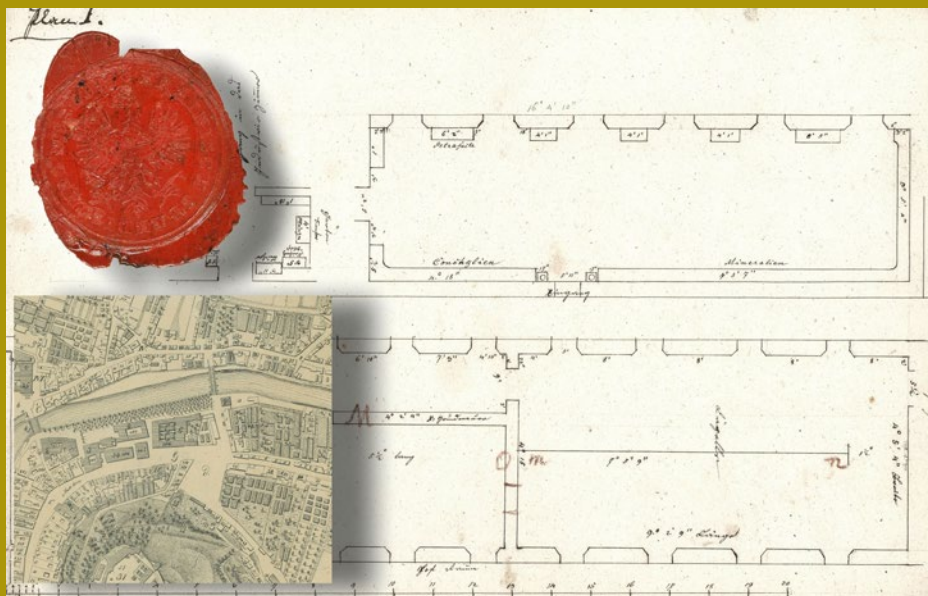
OSREDNJA TEMA: 200 let muzejskega naravoslovja na Slovenskem

Besedilo: Matija Križnar Foto: Matija Križnar, arhiv Narodnega muzeja Slovenije

V letu 2021 Prirodoslovni muzej Slovenije z nekaterimi drugimi muzeji praznuje dve stoletji obstoja. Ta častitljiva obletnica ni zgolj zgodovinsko-kulturnega značaja, pomeni tudi prvo institucionalno ovrednotenje in začetek muzejskega naravoslovja na Slovenskem. Pogled skozi zgodovino in razvoj prvega muzeja na Kranjskem je bil prepleten predvsem z nekaj prelomnicami, ki so vplivale tudi na naravoslovje.

ZAMETKI NARAVOSLOVNEGA MUZEALSTVA IN MUZEJA (1821–1888)

Na ozemlju nekdanje Kranjske so že pred ustanovitvijo prvega muzeja obstajale različno oblikovane naravoslovne zbirke. To »predmuzejsko« obdobje so zaznamovali s svojim delom, zbiranjem in raziskovanjem predvsem Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), Giovanni Antoni Scopoli (1723–1788), Balthazar Hacquet (1739–1815), Franz Xaver Wulfen (1728–1805) ter brata Karel (1756–1799) in Žiga Zois (1747–1819) s svojim krogom prijateljev. Z oblikovanjem in ustanavljanjem nekaterih drugih evropskih muzejev, kot sta bila v Budimpešti in Pragi, so se oblikovale želje tudi po bolj institucionaliziranem zbiranju ter dokumentiranju zgodovine in narave kranjske dežele. Ideje o ustanovi-

Freyerjev na roko izrisan tloris prostorov Deželnega muzeja za Kranjsko v licejski stavbi (desno) ter zemljevid s položajem stavbe, kjer je danes osrednja ljubljanska tržnica (levo spodaj). Pečatnik (levo zgoraj) prikazuje grb muzeja.

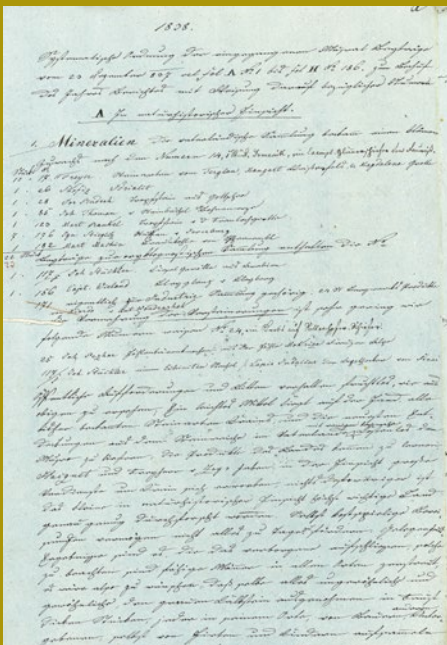
tvi muzeja v Ljubljani so bile stare že desetletja, a so bile zaradi določenih okupacijskih in političnih dilem predstavljene v leto 1821. Prelomnico je pomenil kongres Svete aliance in kasneje odločitev škofa Avgušтина Gruberja, da kranjskemu stanovskemu odboru predlaga ustanovitev novega muzeja. Odbor je tako 15. oktobra 1821 podprl predlog in odobril ustanovi-

tev Kranjskega stanovskega muzeja.

Kmalu po ustanovitvi Kranjskega stanovskega muzeja so pričeli z iskanjem primerne lokacije za prihajajoče podarjeno in že zbrano gradivo. Začasni prostor so našli v prostorih Pogačnikove hiše v središču Ljubljane, na Salendrovi ulici 3, takrat v lasti deželnih stanov. Med prvimi je

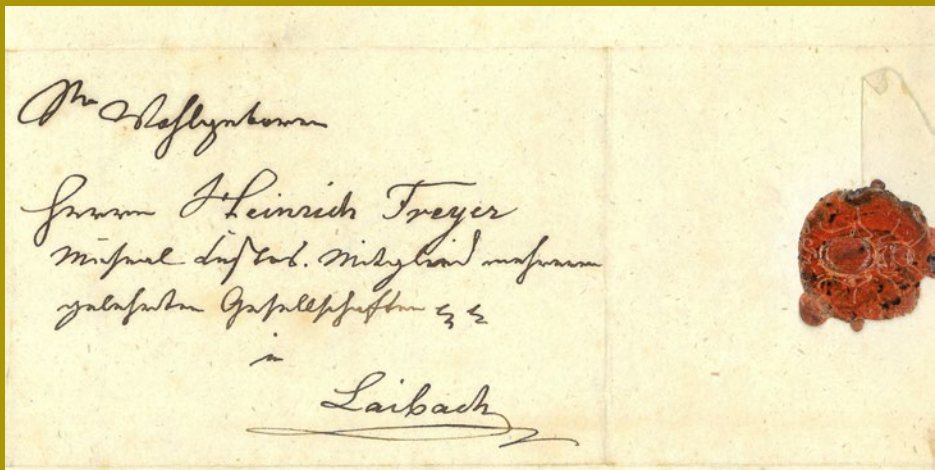
Portreti »glavnih« naravoslovcev in muzealcev v 19. stoletju (z leve): Jožef Hanibal Hohenwart (1771–1844), Henrik Freyer (1802–1866) in Karel Dežman (1821–1889). Portrete hrani Narodni muzej Slovenije.

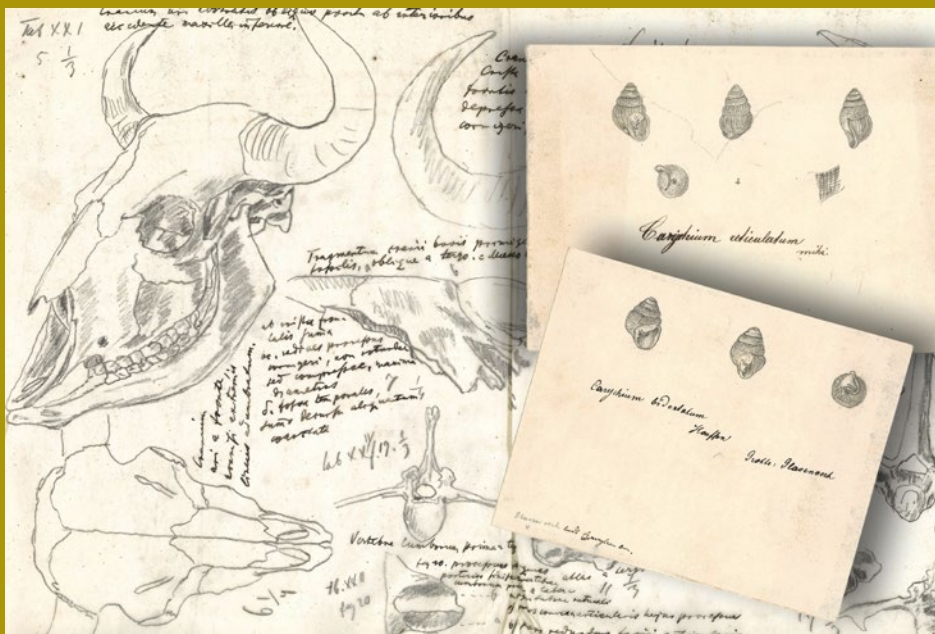
Rokopisni zapisnik oziroma poročilo o muzeju leta 1838 podarjenih naravoslovnih primerkih. Podobne zapisnike je pripravil Henrik Freyer in so bili objavljeni tudi v takratnih časopisih.

za sprejete predmete skrbel v hiši stanujoči gubernijski tajnik Benedikt pl. Frade-neck. Prostori so kmalu postali premajhni in iskanje novih se je osredotočalo celo na graščino Podturn (kasneje imenovan dvorec Tivoli). Medtem se je muzej ob končni odobritvi cesarja preimenoval v Deželni muzej za Kranjsko.

Rešitev za prostorske težave Deželnega muzeja so našli v nekoliko bolj primer-nih sobah ljubljanskega liceja, kjer je prvi kurator (vodja) Jožef Hanibal Hohenwart (1771–1844) z vso vnemo in zagonom postavil na ogled prve predmete v drugi polovici leta 1831. Med njimi je bila že pred tem odkupljena in v liceju shranje-na zbirka Žige Zoisa. Hohenwart je dodal k razstavi še svojo obsežno zbirko lupin mehkužcev, vse skupaj pa mu je pomagal urejati in razpostavljati »prvi« kustos Jo-hann von Schildenfeld. Prav Schildenfeld, po izobrazbi mineralog, naj ne bi izpolnil vseh želenih zahtev, predvsem pa priča-kovanj Hohenwarta, in je bil kmalu po pr- vi muzejski razstavnici otvoritvi odpuščen. Njegovo mesto je zasedel farmacevt in izjemen naravoslovec Henrik Freyer (1802–1866). Ta se je takoj lotil širitve razstavnih prostorov in tako so leta 1836 izdali prvi pisni vodnik po muzeju. V vo-dniku so predstavili že omenjeni zbirki ter mnogo novih pridobitev, kot so ka-pniki iz Postojnske jame, mnogi prepa-rati kranjskih sesalcev, ptic in plazilcev ter botanične zbirke. Mnogi naravoslov-ni predmeti so bili podarjeni ali zbrani s strani Friderika Rudeža (iz rodbine ve-leposestnikov Rudež v Ribnici), župnika Matije Vrtočca, Friedricha Kokeila, Žige Grafa in Jožefa Klasanca Erberga ter zelo

Pismo Ferdinanda (Jožefa) Schmidta iz 1850. leta, naslovljeno na kustosa Henrika Freyerja. Zanimiv je pečatnik s podobo hrošča (verjetno vrsta krešiča).

Naravoslovne risbe in ilustracije jamskih polžkov in kosti goveda iz arhiva. Polžke (desno) je izrisal raziskovalec jamskih mehkužcev Heinrich Hauffen, ki jih je raziskoval po Kranjskem.

aktivnega muzejskega sodelavca in nara- voslovca Ferdinanda (Jožefa) Schmidta. Od ustanovitve muzeja do sredine 19. stoletja so z muzejem sodelovali ali si do-pisovali mnogi naravoslovci. Izpostavimo lahko takratnega dunajskega paleontolo- ga in ihtiologa Johanna Jakoba Heckla, malakologa in herpetologa Meinrada Thaurerja von Gallensteina, Friedricha Si-monysa ter mnoge druge.

Z odhodom Freyerja se je muzejsko na- ravoslovje še vedno zadržalo na visoki ravni. Naslednik je bil Karel Dežman (1821–1889), ki je s svojim naravoslov-nim znanjem dopolnil marsikatero geo- loško, zoološko in botanično muzejsko zbirko. Ob sebi je Dežman zbral tudi mnoge druge naravoslovce in prijatelje, kot so bili Fran Erjavec, ljubiteljska ento- mologa in malakologa Nikolaj Hoffmann in Heinrich Hauffen, vsestranski naravo- slovec Simon Robič in drugi. Od tujih so- delavcev pa je Dežman največ sodeloval s Ferdinandom von Hochstetterjem, ki je

raziskoval v Križni jami in Dežmana tudi usmeril v raziskovanje arheoloških ostan- kov na Ljubljanskem barju. V zadnji čet-rtini 19. stoletja so se za Deželni muzej za Kranjsko – Rudolfinum (preimenoval se je maja 1882) pričeli dogajati »tektonski« premiki. Dežman se je po strokovni plati usmeril v arheologijo ter delno zaposta- vil naravoslovje. S svojim vplivom pa je pozitivno prispeval k svojemu največje- mu dosežku – gradnji in postavitvi nove muzejske stavbe, ki je bila uradno odprta decembra 1888. leta.

NOVA STAVBA, NOVO ODBOJJE, NOV ZAGON (1888–1944)

V novi muzejski stavbi je bilo na razpolago sedem sob (soban), namenjenih naravo- slovju, predstavljenih v dveh nadstropjih. S smrtjo Karla Dežmana, nekaj mesecev po odprtju stavbe, je nastala v muzejskem naravoslovju rahla vrzel, ki jo delno za- polnil Alfonz Müllner (1840–1819). Müll- ner je bil izšolan naravoslovec, a je več časa posvečal arheologiji, v naravoslovn

smeri pa je predvsem izpostavljajal geologijo z montanistiko (rudarstvom) ter le redko poročal s področja zoologije. Kmalu je k sodelovanju v muzej pritegnil tudi profesorja naravoslovja Wilhelma Vossa (1849–1895), ki je uredil zbirke mineralov in rud, gob ter nekaterih botaničnih zbirk. V muzeju je na prehodu v 20. stoletje deloval tudi izjemni naravoslovni in vsestranski preparator Ferdinand Schulz (1849–1936), ki se je spogledoval tudi z ornitologijo.

V prvem desetletju 20. stoletja je z muzejem v okviru urejanja in raziskovanja naravoslovnih zbirk kot volonter pričel sodelovati Gvidon Sajovic (1883–1920). Dokončno naj bi zaposlitev kot kustos Sajovic dobil 1910. leta, ko se je lotil urejanja Robičevih zbirk mehkužcev, herbarijev, zbirk modelov sadja ter nekaterih zooloških zbirk. Sajovic je svoje trinajstletno delovanje zaključil med prvo svetovno vojno. Ob sebi je večino časa imel tudi preparatorja, aktivnega terenskega sodelavca, muzejskega fotografa, entomologa in herpetologa Frana Dobovška (1876–1915). Dobovšek je bil izučen v izdelavi dermoplastik in kopij ter fotografiranju, opravljal pa je celo mnoge entomološke ekscurzije po celotnem ozemlju Kranjske. V času Sajovica je med muzejsko korespondenco ohranjena vrsta dopisov s herpetologoma Franzem Wernerjem in Georgom Veithom, botanikom Antonom Topitzem, entomologom Matejem (Mate) Hafnerjem, paleontologoma Otheniem Ablom in Fernandom Priem ter mnogimi drugimi.

Besnenje prve svetovne vojne se je odražalo tudi v muzeju. Po odhodu Sajovica in nesrečni smrti Dobovška je za nekaj

Muzejski preparator, fotograf, entomolog in herpetolog Fran Dobovšek (1876–1915) med nabiranjem entomoloških primerkov. Fotografija je eden redkih posnetkov, ki prikazuje muzejske naravoslovce na terenu. Fotografijo hrani Narodni muzej Slovenije.

časa v muzej prišla naravoslovka in botaničarka Angela Piskernik (1886–1967). Kot pomoč Piskernikovi pa so zaposlili tudi že Viktorja Herforta, ki je ostal v muzeju mnogo let. Po vojni je takratni Deželni muzej za Kranjsko – Rudolfinum zašel v krizno obdobje tudi zavrlo političnih in geostrateških sprememb. V letu 1921 se je preimenoval v Narodni muzej, kjer je bil vodja prirodopisnega oddelka Fran Kos (1885–1956). V obdobju med vojnami so mnoge razstavne dvorane dopolnili, spremenili in celo ukinili, tako je bila zbirka mineralov in rudnin predstavljena na hodnike v drugem nadstropju. Kos je svoje muzejsko naravoslovno delovanje nadgradil še z izkopavanjem, prepariranjem in razstavljanjem okostja mamuta pri Nevljah, kar je še danes velik dosežek. Ob sebi je takrat imel še omenjenega preparatorja Herforta in

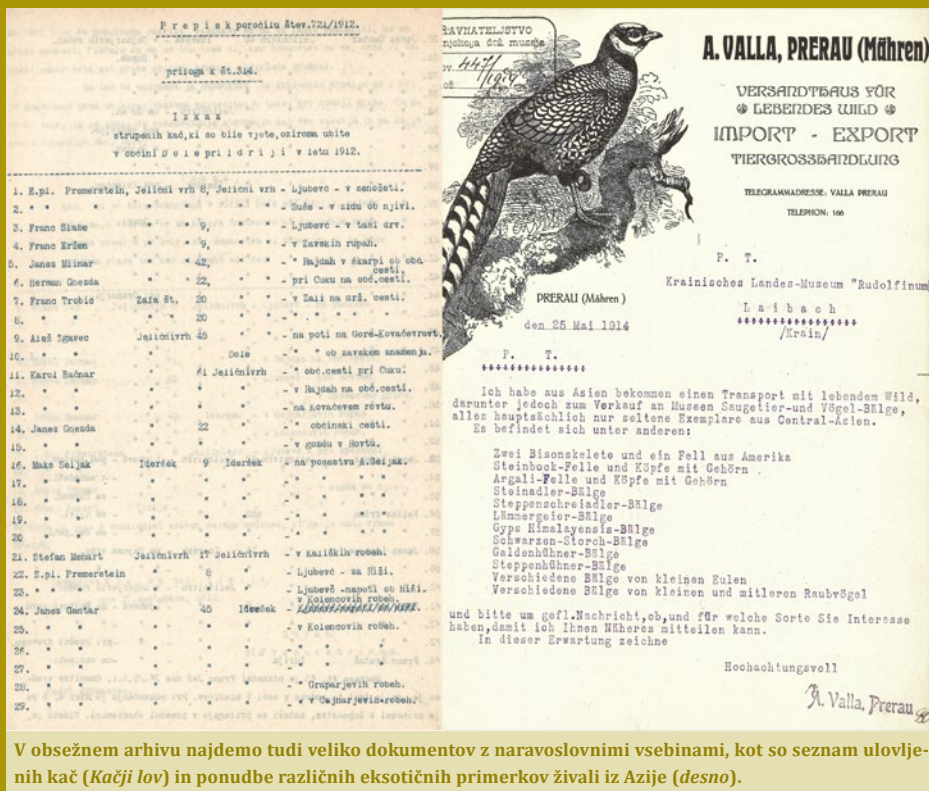
paleobotaničarko Ano (Anico) Budnar (1915–2004).

Velike spremembe na področju naravoslovja po prvi svetovni vojni so bile ustanovitev Univerze v Ljubljani, osamosvojitve nekaterih muzejev, ustanovitev Prirodoslovnega društva Slovenije ter delno tudi Ornitološkega observatorija v Ljubljani. Skozi vse omenjene institucije so z muzejem sodelovali mnogi takratni naravoslovci, kot so biolog Jovan Hadži, ornitolog Janko Ponebšek, botanik Alfonz Paulin, naravoslovec in profesor Ferdinand (Ferdo) Seidl, biolog Ljudevit Kuščer, paleontolog Ivan Rakovec, geologa Karl Hinterlechner in pater Janez (Franc) Žurga ter mnogi ljubiteljski entomologi (Ivan Hafner, Miroslav Černe, Evgen Jaeger).

Ob pripravah na praznovanje 200-letnice Prirodoslovnega muzeja Slovenije smo preiskali, raziskali in predvsem digitalizirali tudi obsežen arhiv Narodnega muzeja Slovenije (nekdanji skupni muzejski arhiv). Iz arhiva smo izbrali in digitalizirali gradivo z naravoslovno vsebino – od dopisov, poročil, ponudb, korespondence med naravoslovci do ilustracij in risb. Zbirka digitaliziranih dokumentov obsega preko 2.500 enot, ki jih je treba še dodatno raziskati in ovrednotiti, saj predstavljajo izjemen in edinstven vpogled v slovensko naravoslovje. Nekaj tega gradiva predstavljamo v tem prispevku, več pa bo objavljene v letošnji jubilejni 100. številki muzejske revije *Scopolia*.

Nova stavba Deželnega muzeja za Kranjsko – Rudolfinuma je bila po večletni gradnji odprta leta 1888. Fotografijo hrani Narodni muzej Slovenije.

V obsežnem arhivu najdemo tudi veliko dokumentov z naravoslovnimi vsebinami, kot so seznam ulovljenih kač (*Kačji lov*) in ponudbe različnih eksotičnih primerkov živali iz Azije (*desno*).

Osamosvajanje naravoslovnega dela muzeja od takratnega Narodnega muzeja je segalo že v leto 1935. Čeprav se v arhivskih dokumentih že takrat zasledijo delitve na dva muzeja ter tudi poimenovanje Prirodopisni (Prirodoslovni) muzej, pa je bila pot do realizacije dolga oziroma ovirana in spodbujana več let. Prelomno medvojno leto 1944 je pomenilo tudi končno potrditev za osamosvojitve Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani, ki je v veljavo stopila 1. junija istega leta.

MUZEJ Z NARAVOSLOVJEM NA SVOJEM (1944 DO DANES)

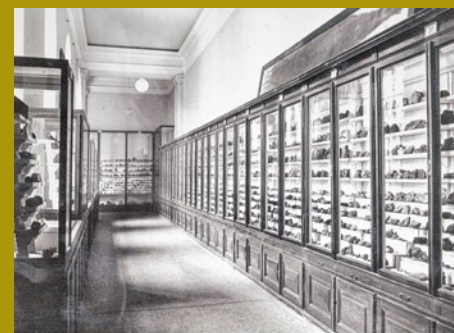
Po drugi svetovni vojni je bil Fran Kos zamenjan kot kratkotrajni vodja Prirodoslovnega muzeja, nadomestila ga je Angela Piskernik, ki so ji kasneje sledili še drugi direktorji; geograf in biolog France Planina, biologi Anton Polenec, Marko Aljančič, Ignac Sivec in Matija Gogala ter geologinja Breda Činč Juhant. Na področju delovanja muzeja se je le to močno okrepilo (več kot 20 zaposlenih) in pridobilo vrsto strokovnih sodelavcev, ki danes delujejo v štirih kustodiatih: za geologijo, botaniko, vretenčarje, nevretenčarje. Vsem kustodiatom so v pomoč tehnični sodelavci (preparatorji, konservatorji in

fotograf) in sodelavci iz splošnih služb. Muzej pa tudi že več kot sedem desetletij upravlja in vodi botanični vrt Juliana.

Prostorsko stanje muzeja se ni veliko spremenjalo in je kljub manjšim spremembam še danes podobno, če odmislimo nekatere moderne muzejske pristope. Kljub temu so kustosi pripravljali mnoge tematske razstave, kot sta bili *Zgodovinski razvoj živih bitij* (1963) in *Izvor človeka* (1973). Ob pomanjkanju prostora se je podobno kot stoletje nazaj obudila misel na novo stavbo, ki pa je še sedaj le na papirju. Tako na ustrezno rešitev in primerne prostore čaka: okoli 50.000 herbarij-

Najbolj prepoznaven eksponat Prirodoslovnega muzeja Slovenije je okostje mamuta, ki je bilo izkopano pri Nevljah leta 1938. Stilizirana podoba mamuta je tudi simbol muzeja.

Razstavljanje in izobraževanje javnosti je bila ena izmed nalog muzeja skozi vso zgodovino. (foto: Franc Cimerman, arhiv Prirodoslovnega muzeja Slovenije)

skih pol, 45.000 primerkov vretenčarjev, 27.000 mineraloških in paleontoloških primerkov in več kot 800.000 žuželk ter drugih nevretenčarjev. Delo muzejskih naravoslovcev pa se ne odraža zgolj na policah depojev, ampak tudi v realnem ohranjanju vse naravne dediščine slovenskega ozemlja.

Kljub dvema stoletjema zgodovine naravoslovna dediščina v muzeju ostaja postavljena in pogosto spregledana. Toda ljubezen do naravoslovja in raziskovanja, izkazana že od prvih kustosov, darovalcev, poklicnih in ljubiteljski naravoslovcev, (vz)traja še danes. ☘

**PRIRODOSLOVNI
MUZEJ SLOVENIJE**

200 LET

Literatura in dodatno branje

- Bufon Z. (1971): K stopetdesetletnici Prirodoslovnega muzeja Slovenije v Ljubljani. *Argo* 10(2): 164-200.
- Deschmann K. (1888): *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolphinum in Laibach*. Verlag des Landes-Museum. Laibach, 179 str.
- Kos F. (1944): Postanek in razvoj Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. *Prirodoslovna izvestja* 1: 199-219.
- Križnar M. (2021): Zgodovina in razvoj muzejskega naravoslovja do osamosvojitve Prirodoslovnega muzeja leta 1944. *Scopolia*, 100 (v tisku).
- Mal J. (1931): *Zgodovinski pregled. Narodni muzej v Ljubljani, Vodnik po zbirkah narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturnozgodovinski del*. Ljubljana, 183 str.
- Praprotnik N. (2015): Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semenk v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. *Scopolia* 83/84: 1-414.